

ЛЕМКІВСЬКИЙ ГОВІР

Діалектні групи

Південно-західне наріччя об'єднує старожитні говори.

Складною була історія людності південно-західного регіону України від доби Київської Русі до середини 20 століття. Насамперед наявність тривалих у часі адміністративних меж, розчленування території наріччя між різними державами, що супроводжувалося у певних зонах південно-західного наріччя відмінними інтенсивними впливами інших мов, зумовила значну діалектичну диференціацію цього наріччя. У ньому виділяють три групи діалектів:

- волинсько-подільську, що об'єднує волинський говір і подільський говір, що поширені на території історичних Волині і Поділля;
- галицько-буковинську, що об'єднує наддністрянський говір, покутсько-буковинський говір (надпрутський), гуцульський говір (східнокарпатський), надсянський говір, що поширені на територіях історичних Галичини і Буковини;
- карпатську, що об'єднує бойківський говір (північнокарпатський, або північнопідкарпатський), закарпатський говір (середньозакарпатський, підкарпатський, південнокарпатський), лемківський говір (західнокарпатський).

Лемківський говір, західнокарпатський говір – один із архаїчних говорів карпатської групи південно-західного наріччя. Територіально лемківський говір накладався на етнографічну зону Лемківщини, співвідносну з етнографічною групою українців – лемків. Поширений на крайньому заході українського етномовного ареалу у західних районах Закарпатської області, у Східній Словаччині і Ряшівському воєводстві Польщі.

Лемки як окрема етнографічна група українського народу характеризуються рядом традиційних локальних особливостей, що виявляються в їх матеріальній і духовній культурі, в особливостях народного побуту та мові. Значна частина своєрідних лемківських рис зумовлена особливостями конкретно-історичних обставин соціально-економічного життя українських горян-лемків, характером місцевих умов, природно-географічного середовища тощо.

Українці-лемки з давніх-давен заселяли територію по обох схилах Карпатських Бескидів: на північних схилах — у Польщі, на південних — у Чехословаччині (від верхів'їв Сяну й Ціроки, на захід від Ужу, по верхній

Попрад і Дунаєць). Назва лемки походить від уживаної в говорі частки *лем*, що означає ‘тільки, лише’. Численні українські поселення на Спиші й Сандеччині згадуються в різних писемних пам’ятках і в історичній літературі вже на початку XIV ст. Довкола питання про походження лемків у науковій літературі тривалий час точилися дискусії. Спочатку, коли ще не було належною мірою зібрано й опрацьовано достатнього фактичного матеріалу — історичного й діалектного, деякі вчені висували припущення, що лемки — це зукраїнізовані (“порушені”, як тоді говорили) західні слов’яни: словаки або поляки. Пізніші, ґрунтовні й усебічні, дослідження цього питання як на підставі свідчень історії про різного роду переселенські рухи населення в межах Карпат і писемних пам’яток XIV-XVIII ст. з цієї території, так і за даними, що їх здобули дослідники з вивчення власних місцевих назв сіл, рік, пр полів, прізвищ та імен людей, а також живої розмовної мови населення спростували попереднє припущення и переконливо довели що лемки – це східні слов’яни, відгалуження Українського народу, хоча їх говір протягом кількох століть зазнавав помітного впливу сусідніх польської і словацької мов. Така думка тепер є панівною не тільки в українській, але й у польській і словацькій історичній і мовознавчій науках, у славістиці взагалі.

У складі української національної мови лемківський говір належить до карпатської групи говорів південно-західного наріччя. Найближче він споріднений з надсянським і бойківським українськими говорами. На цій спорідненості і базується припущення, що предком лемківського говору був територіальний говір колишніх Сяноцької й Перемиської земель, частина населення яких поступово заселяла лісисті схили Бескидів, посуваючись щораз далі на захід. Таким чином і виник український етнічно-мовний клин між польськими і словацькими говорами в Нижніх Карпатах.

Як і в кожному іншому українському говорі, в лемківському основу його фонетичної, граматичної і лексичної системи становлять риси, властиві всім або більшості українських народних говорів і літературній мові.

ЛЕКСИЧНІ І СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

Лексичні і семантичні особливості лемківського говору значною мірою зумовлені тісними зв’язками з сусідніми словацькими і польськими говірками, а також зв’язками з українськими надсянським говором і закарпатським говором; до специфічно лемківських належать лексеми

Різні структурні рівні лемківського говору відбито в лінгвістичних атласах, описових працях, у діалектичних словниках. Риси лемківського говору широко представлені в пам'ятках писемності різних жанрів, починаючи з XVI ст., – ділових документах, оригінальних і перекладних конфесійних текстах, художній літературі; записах фольклору. У 30-х і 90-х рр. XX ст. були спроби кодифікувати лемківський говір з метою викладання у школі.

ФОНЕТИКА

Специфікою лемківського говору є розрізнення [e] : [ы], яке сягає давньої опозиції [i] : [ы]; наявність рефлексів давніх [o], [e] в нових закритих складах як [ў], наявність лабіалізованого [ью]. Особливістю наголошування зумовлені незначні відмінності між наголошеним і ненаголошеним вокалізмом.

Ненаголошений вокалізм:

- укання — перехід [o] в [yo], [y] під наголосом і в ненаголошеній позиції перед складом з голосним високого підняття [i], [y], а також перед [ў], перед складом з [a]
- перехід [e] в [и] переважно у позиції перед м'яким приголосним
- вимова на місці давніх [ы] та [i] як [ий]
- розвиток давнього [e] як [y], [ў]
- розвиток давньої сполуки -ьр- як -ир-, -ыр

Консонантизм.

Реалізація ознак твердість/м'якість, менше — дзвінкість/глухість, а також до окремих поширених у говірках замін одного звука іншим.

Лемківські говірки розрізняються інтенсивністю вияву м'якості [ц'], [дз'], [с'], [з'], внаслідок чого можливі протиставлення типу [с''] : [с'] : [с]; у частині говірок наявні лише м'які [ч'] і [дж']; поширене заступлення [т''], [д''] на [ц''], [дз''] (; окр. говіркам властиве пом'якшення передньоязикових та губних приголосних перед давнім [e] (); одночасно в ін. говірках відома втрата м'якості [т'], [н'], [с'], [ц'] у кін. слів (), відсутність [р'].

У кін. слова в багатьох говірках дзвінки приголосні оглушуються, переходять у глухі відповідники (). Звук [л] у позиції перед лабіалізованим голосним заступається звуком [ʎ] (, а перед нелабіалізованими голосними — звуком [в] (); звуки [в], [ʎ] у позиції прийменника і префікса часто заступаються ін. звуками — [г] перед дзвінками приголосними (), і [х], [ф] перед глухими ().

Розташування Лемківщини далеко на заході між двома західно-слов'янськими народами, постійні контакти з ними впродовж віків наклали глибокий відбиток і на говір лемків, у якому, з одного боку, збереглось чимало архаїзмів з давньоруської доби, а з другого, — з'явилося багато польських і словацьких нашарувань. Так, у лемківському говорі до цього часу розрізняються давньоруські **ы** та **і**:

, але ; **є** в новозакритому складі подекуди розвинулось в 'у: 'замйуу', пл'уу', п'рин'ус; у ряді слів **е** після шиплячих не перейшло в **о**: та ін.; у морфології спостерігається вживання в наз. відм. іменників чол. роду давнього закінчення **-і(и)**: ; зберігся також прийменник *к (z), ік (iz)*: ; майбутній час усе ще виражається формами типу 'буду *мав*, 'буде *с'нівав*, 'будут *ро'білі*; повсюдно зберігаються так звані енклітичні форми займенників: та ін. Усі ці риси широко представлені в лемківському фольклорі, зокрема пісенному: "Ой верше мій, верше, Мій зелений верше, Юж мі так не буде, Як мі було перше"; "Ой ти, козаче, з руського краю, ти ся питаєш, де я мешкаю, А я мешкаю близько керниці, приходь, козаче, на вечерниці"; "Вийди, вийди, дівчинонько, як єс виходила, Скажи мені щирю правду, чи будеш любила".

Впливом польської мови пояснюються такі характерні риси, як:

- постійний одномісний наголос на передостанньому складі слова:
- сильне пом'якшення свистячих *с"*, *з"*, яке наближає їх до шиплячих
- одзвінчення кінцевих глухих приголосних попереднього слова перед початковим дзвінком приголосним або голосним наступного слова:
- одзвінчення **с** у формах типу

- закінчення **-ом** в оруд. відм. одн. іменників жін. роду й узгоджених з ними прикметників та займенників:
- закінчення **-ым** у місц. відм. одн. прикметників і займенників прикметникової відміни чол. і середн. родів:
- закінчення **-ам** 1 особи одн; тепер, часу дієслів на **-ати**:
- стягнення звукосполюки **-айе-** в формах 2 і 3 особи одн. тепер, часу цього ж типу дієслів:
- утворення форм наказового способу за польським зразком:
- стягнення в род. відм. одн. прикметників і займенників жін. роду закінчення **-ойі** в **-ой**: до

Походження низки лемківських рис пов'язують учені з впливом **словацької** мови. Ось для прикладу деякі з них:

- так звані звукосполюки **-тырт-**, **-тылт-** у словах

- дієслівне закінчення 1 особи мн. тепер, часу **-ме** замість **-мо**:

Особливо багато запозичень з обох мов у словниковому складі лемківського говору:

Лемківський говір має і такі **особливості, що витворилися в ньому спонтанно, незалежно від інших мов**, наприклад, ствердіння приголосних у кінці багатьох слів: _____ ; частий перехід прийменника (і префікса) *в* перед приголосним *в* *г* або *х*:

Слід зауважити, що значна частина перерахованих вище рис лемківського говору повторюється ще й в інших українських говорах, зокрема надсянському, бойківському або закарпатському, а граматична будова — взагалі така, як і в інших говорах карпатської групи.

По суті лише одномісний наголос і ствердіння приголосних типу *кін*, *смерт* є суто лемківськими рисами. Однак усі наведені риси в такому поєднанні є специфічно лемківськими і вирізняють цей говір з-поміж решти українських, роблять його окремим діалектним утворенням у межах української мови. Пор., наприклад, наголоси в тексті лемківської народної пісні:

Фра'їру, фра'їру, я 'тобі не 'вірю
 Же мя будеш 'любив, як я поста'рію:
 'Можеш 'добрі з'нати і 'тому ві'рити,
 Же я тя на с'таріст не 'буду лю'бити.

Отже, подібно до того, як свого часу відомий український фольклорист Ф. Колесса писав про пісенну творчість лемків, що вона виявляє «безсумнівну приналежність до українського матірнього пня і нерозривну спільність з іншими українськими діалектами музичними», так і про лемківський говір можна з цілковитою певністю стверджувати, що це одна з нерозривних, сукупних ланок української мови.

МОРФОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

- наявність давнього закінчення **-и** в називному відмінку множини іменників чоловічого роду
- закінчення **-ы** у прикметниках і займенниках прикметникового типу у називному відмінку множини
- закінчення **-ом** в орудному відмінку однини іменників та узгоджених з ними прикметників, займенників
- в орудному відмінку однини прикметників та займенників часто фіксується закінчення форм двоїни — **-ма** ;
- у родовому відмінку однини прикметників жіночого роду нерідко виступає усічена форма **-ой** замість **-ойі** ;
- при дієвідмінюванні у східних лемківських говірках зберігається давня сполука **'губний приголосний +j'**
;
- складені форми майбутнього числа дієслів творяться переважно від дієслова бути і кол. дієприкметника , зрідка — від цього ж допоміжного дієслова й інфінітива
- наявна словотворча частка *да* замість *де* ;
- поширені прийменники **к** та його варіанти *ік, т, іт, ку, ту, пред, през* 'через', 'без' (*през готар* 'через межу') та ін.